

Gazi Üniversitesi
Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî
Araştırma Merkezi

**TÜRK
HAMER**

**2. ULUSLARARASI
TÜRK KÜLTÜR EVRENİNDE ALEVİLİK ve
BEKTAŞILIK BİLGİ ŞÖLENİ BİLDİRİ KİTABI**

2. CİLT

Editörler

Dr. Filiz KILIÇ
Tuncay BÜLBÜL

17-18-19 Ekim 2007

ANKARA

Alevi Bektaşı Geleneğinde Derviş

Dervish in the Tradition of Alevi-Bektashi

Caner IŞIK*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Amasya ve Çorum yöresinde halk tarafından "eren" ve "gerçek" olarak adlandırılan dervişlerin dünyası hakkında gözlemler yaparak Alevi-Bektaşı geleneğinde derviş kavramının kurgulanması üzerine belirli saptamalar yapmaktır. Dervişler daha önce 'aşık, dede ve baba' gibi adlar altında araştırılmıştır. Bu çalışmada ise dervişlik bağlamında incelenmiştir. Çalışmada, yörede yaşamış olan dervişleri tanıyan kişilerle yapılan mülakatlardan ve dervişlerin şiirlerinden örnekler verilmektedir. Bu örneklerden elde edilen metinler halk sufiliği bağlamında folklor kuramları aracılığıyla değerlendirilmiştir. Sonuçta veriler, Alevi-Bektaşı geleneğinin ruhsal yönü ve halk inançları hakkında dervişlerin oynadığı rolü göstermekte, dervişlerin ruhsal yaşam deneyimleri sergileyen kişiler olduğu ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alevi Bektaşilik, Dervişlik, Sufi, Kurumsal derviş, Mezcup derviş, Halk İslamı, Ruhsallık

ABSTRACT

The purpose of this study is to evaluate the way the construction of the concept of dervishes by making observations on the world of dervishes who are called as "eren" or "gerçek" by people in Amasya and Corum. As is well known, dervishes have been usually called as "aşık, dede, or baba" by many researchers. Whereas, they are conceptualized as "dervishes" in our paper. In this study, various examples from the observations with people who knew dervishes of the region as well as poems of dervishes are being offered. Texts obtained from these examples have been evaluated through the theories of folklore. In sum, the data derived from the observations and interviews display the way dervishes played an important role in people's beliefs as well as the spiritual dimension of the Alevi-Bektashi order. It is clearly observed that dervishes are important people who have spiritual life experiences.

Keywords: The Alevite and Bektashi order, Dervish, Sufi, Institutional dervish, Mezcup dervish, Folk İslâm, Spirituality

* Öğretim Görevlisi; Yüzüncü Yıl Üni. Fen Edebiyat Fak. Halkbilimi Böl.

1- Alevi Bektaşî Geleneğinde Farklı Derviş Tipleri.

Derviş tanımlaması üç farklı biçimde yapılabilir. Bunlardan birincisi; bir tarıkata girmiş, onun yasa ve törenlerine bağlı olan kimse, alp eren anlamındadır. İkincisi; alçakgönüllü ve her şeyi hoş gören kimse. Üçüncü olarak da; yoksulluğu çilekeşliği benimsemiş kimsedir (Türkçe Sözlük, 1998: 567). Derviş, kelime olarak "muhtaç, yoksul ve dilenci" anlamlarına da gelmektedir. Derviş kelimesinin Farsçada hangi kökten geldiği kesin olarak bilinmediğinden bu konuda birçok görüşleri sürülmüştür. Bu görüşleri TDV İslam Ansiklopedisi'nden özetleyecek olursak şunları söyleyebiliriz: Bir görüşe göre kelime "kapı önü" anlamına gelen *der-pîş*'ten gelmiştir. Aslında bu tanımlama kapıların önlerinde görüldükleri için dilencileri tanımlamaktadır. Diğer bir görüşe göre "asılmak" anlamındaki *der-âvîhten* mastarının şimdiki zaman kökü olan *der-âviz* kelimesinden elde edilmiştir. Kapılara asıldıkları ve (*âvîzede ez-der*), kapıları tuttukları için dilencilere derviş denilmiştir. Başka bir görüşe göre ise, kelimenin aslı, "aramak ve dilenmek" anlamındaki *der-yûzîden* mastarının şimdiki zaman kökü olan *der-yûzdür*. Ancak dilencilikle ilgili olan yukarıdaki mânâları sûflilere yakıştırmak istemeyen tasavvufçular, bu kelimeyi "inci gibi" anlamına gelen *dür-vîş* şeklinde telaffuz etmeyi tercih etmişlerdir. Aslında dilin yapısı gereği birbiriyle uzak ve yakın ilişkisi olan anlamlar belirtilmektedir. Derviş ve dervîşe kelimeleri, İslam içinde zahit olanı ve zühdü, sûfiyi ve tasavvufu ifade etmek üzere Arapçadaki *fakîr* ve *fakr* kelimelerinin yerine kullanılmıştır, kelime zamanla daha farklı ve daha geniş bir içerik kazanmıştır (İslâm Ansiklopedisi, trsz: c. 9-118).

Derviş kelimesi köken anlamını aşarak halk için özel anlamlara gelmiştir. Halk, "derviş"i dünyadan elini eteğini çekmiş, dünyanın hiçbir nimetine yüzünü dönmeyen kişi olarak düşünmektedir (Oğuz, 2000: 79). Durum böyle olunca dervişlik halk için zorluklarla dolu bir dünya kavrayışı olarak görülmüş ve halkın dervişlere saygı ve hayranlık duymalarına sebep olmuştur. Bunun yanında dervişlik İslam'ın her algılanış biçiminde özel bir yere sahiptir. Çünkü dervişler aslında tasavvufu iç içe bir yaşam sergilemişlerdir. Bu anlamıyla Derviş, Ortodoks olsun Heterodoks olsun Türk "halk İslâmı"nın temel ögesidir (Çamuroğlu, 1999: 116). Aslında İslam'ın Anadolu'da yaygınlaşmasından halk nazarında kabul görmesine kadar birçok unsurun ana gücü dervişler olmuştur. Bu konuda Kolonizatör Türk dervişleri (Barkan, 1942: 279-304) tanımlaması çok açıklayıcıdır. Bunun yanında dervişler tasavvuf yorumu ile Anadolu'da yayılmaya uygun bir ortam bulmuşlardır (Ocak, 2000: 62). Bu yayılma dönemlerinde özellikle Amasya, Tokat, Çorum ve Yozgat çevresinde Hacı Bektaş ve Erdebil tekkesiyle ilintili olan dervişler, abdallar ve babalar oldukça etkin olmuşlardır (Avcı, 2003: 13). Söz konusu bu dervişlerin Alevi Bektaşî geleneği içinde özel bir yeri vardır. Anadolu coğrafyasında yaşanan tarihsel birçok olayın söz konusu dervişliği başka formlara soktuğu gözükmektedir. Fakat her değişim Halk İslam'ı bağlamında farklılıklar yaratmış ve uzlaş dervişler üzerinden yapılmıştır. Bu sebeple dervişler Anadolu'nun uzlaştırıcı evrenini temsil etmiştir (Çamuroğlu, 1999: 116).

Derviş hakkında kelime ve Halk İslâmı içindeki anlamı doğrultusunda belirlemeler yaptıktan sonra Alevi Bektaşî geleneğindeki dervişleri şöyle sınıflandırıp özetleyebiliriz. Derviş, adlandırması bir tarikatın üyesi olma ile kurumsal bir yapının üyesi olma anlamını taşıırken, kişisel olarak ruhsal bir yaşamı seçen olma anlamında da halk içinde bir hal ve yaşayış biçimine gönderme yapar. Bu yaşayış biçimi ve hale yapılan vurgu iki şekilde gözlemlenebilir birincisi alçakgönüllü ve her şeyi hoş gören, ikincisi ise; yoksulluğu çilekeşliği benimsemiş kimse olmak biçiminde değerlendirilebilir. Bu şekilde üç temel farklı derviş tipinden söz edebiliriz. Kaba bir sınıflama yapacak olursak. Bektaşîlerin "Babagan kolu"nda tarikata giren kişi kurumsal dervişliğe, "Çelebiler kolu"nda 'Efendilere' hizmet eden, hoşgörülü, bağdaştırmacı dervişliğe, halk arasında çilekeşliği benimsemiş kimseler ise meczup dervişliğe örnektir.

a- Babagan kolu ve tarikata giren kişi olarak derviş

İlk derviş tipimiz, Bektaşîlerin "Babagan kolu"nda olan dervişlerdir. Babagan kolu "kâmil insan" yaklaşımını tarikat modeline uygun olarak organize etmiş, soydan değil liyakatle mertebeleşmenin olduğu bir Bektaşîlik yorumudur (Aktaş, 1999: 452). Bu yoruma göre, babaların evlenmeme geleneği, Balım Sultan'la (925/1519) başlamıştır. Bu değişiklik Mücerret dervişlik anlayışı Bektaşîlikte yerini almıştır. Tarikatın yöneticisi "Dedebaba"dır. Bu en yüksek idarecilik mertebesi için, adaylar, tarikatın evlenmemiş mensuplarından oluşan bir seçim heyeti tarafından belirlenir (De Jong, 2005: 255). Dedelerden oluşan bir heyetin seçtiği aday, devlet makamları tarafından, imparatorluk fermanıyla daha sonra onaylanarak resmi bir nitelik kazanır. Babagan kolunda törenler belirli bir düzen içinde yapılır, tarikat içindeki mertebeler bu konuda üyelerin kıyafetlerine yansır (Gölpınarlı, 1969: 275). Bektaşîlikte «âşık, muhip, derviş, baba, halife» dereceleri vardır. Âşık, tarikata girmek isteyen kişidir; tecrübelerden geçer, gerçekliği anlaşılır, iki yol kefilî, âşığın gerçekliğine şahadet eder. Bunun üzerine tarikata alınır. Tarikata girmiş olan kişiye muhip denir. Muhiplerden derviş olmak isteyen, dervişliğe ikrar verir; kendisine Bektaşî tacı tek bir edilerek giydirilir; tek kede bir hizmete memur olur. Ehliyeti olan dervişe, halife tarafından icazet verirse tacının üstüne sarık sarabilir; babalık makamına geçer; muhip ve derviş yetiştirebilir; fakat bir dervişe babalık veremez. Babalık vermek salahiyeti, halife aittir ve halife, Bektaşîlerin en büyüğüdür. Halifeler, taçlarının üstüne siyah sank sararlar; babalar, peygamber soyundansa yeşil, değilse beyaz sarık sararlar; dervişler sarık saramazlar demektir.

Melikof, bu tarikat hakkında başıbozuk bir dervişler grubunu sistemli bir tarikata dönüştüren kişi diyerek tarikatı Balım Sultan'a bağlar (Melikof, 1998: 208). Bu düzen sağlama gereğini ise Sultan II. Beyazıt'ın isteği doğrultusunda yaptığını belirtir. Her ne için yapmış olsa da "Babagan kolu"nun Balım Sultan'la birlikte kurumsallaştığı ve sistemli bir tarikat olduğu açıktır. "Babagan kolu" Amasya ve

Çorum bölgesinde yok denecek kadar az etkinliğe sahiptir. Cenksu Üçer¹ en yakın olarak Tokat'ta "Dervişçiler" adı altında bir gruptan söz edebileceğini söyler (Üçer, 2005: 186). Araştırma evrenimizde söz konusu derviş tiplerinden kimseye temas edilememiştir.

Söz konusu tarikatta hiyerarşik bir yapı vardır. Talipler, bir rütbe olarak belli bir liyakatin sonunda derviş olurlar. Söz konusu liyakat baba tarafından belirlenir ve dervişliğe geçişin belirli törenleri vardır (Gölpınarlı, 1969: 275). Dervişler daha sonra yol üzerinde ilerleyerek, sırayla "Baba", "Dede" ve "Dedebaba" olurlar. Bu rütbelerin alımı da seçim ve liyakate bağlı olarak yapılır. Rütbeleri alışı belirlili kuralları vardır. Dervişler Bektaşilerin "Babagan kolu"nda ki hiyerarşi içinde, tarikatın rütbe almış ikrar vermiş üyesidirler. Bu yapısı ile Ehl-i sünnet tarikatlarındaki hiyerarşik yapıya benzer bir örgütlenme gösterirler. Bu sebeptendir ki Alevi Bektaşilikte derviş dendiği zaman ilk akla gelen tiplerden biri "Babagan kolu"nda ki derviş tipleridir. Bu dervişlerin etkinlikleri tarikat üyeleri ile sınırlıdır.

a- Çelebiler kolu ve bağdaştırmacı dervişler.

İkinci derviş tiplerimiz ise Bektaşilerin "Çelebiler kolu"ndaki dervişlerdir. "Çelebiler kolu": Hacı Bektaş Veli'nin evlatları olduğuna inanılan "efendi" adlı liderlerin yönetimindeki Bektaş koludur (Aktaş, 1999: 452). Efendiler; genellikle Hacıbektaş kasabasında yaşar ve yılda yaklaşık bir defa kendilerine bağlı köylere gelip "hakullah" adı verilen bir aidat toplarlar (Shankland, 1999: 26). Halledilmesi gereken anlaşmazlıklar olduğunda, efendilerin en son başvurulacak bir temyiz mahkemesi işlevini görebildiklerinin söylemenin mümkün olduğunu belirtir. "Çelebiler kolu" efendileri çoğu yerde dedelerin üstünde bir makamda olarak kabul edilirler fakat tesirleri olmadığı dede bölgeleri de vardır. Bu kolun lideri olan Ulusoy ailesi yani Çelebiler, onlara bağlı dedeler ve topluluklarca "Efendi" olarak da adlandırılmaktadırlar (Yaman, 2006: 197-198). Bu tür ocaklarda Efendilerin lideri "postnişinden" her yıl icazet almak suretiyle dedeler halka hizmetle görevlendirilir.

"Çelebiler kolu" dervişleri, 'Efendilere' hizmet eden, yaşayış olarak alçakgönüllü olup her şeyi hoş gören bir anlayışa bürünen bağdaştırmacı dervişlerdir. Bu dervişlerin Amasya ve Çorum yöresinde etkinlikleri vardır. Bunlar 'Babagan' dervişleri gibi kontrollü bir tarikat içinde değildir ve aldıkları rütbe onlara halk tarafından verilir, belirli bir törenden geçmezler. Fakat derviş halk arasında kime hizmet etti ise o 'efendinin' hizmetini yapmıştır, diye bilinir ve derviş olarak kabul edilir. Söz konusu bu derviş efendisi geldiğinde ona mihmandarlık yapar, onun için muhabbetler düzenler ve talipleri ile görüşmesinde yardımcı olur. Bu kişi, bağlı olduğu efendinin hizmetlerinde görev alır. Eğitimi mürşit diye kabul ettiği

1 Araştırmacı

'efendi' tarafından yapılır. Söz konusu eğitim kurumsal bir yapı içinde gerçekleştirilen planlı programlı bir eğitim değildir. Bunun yerine eğitimi 'efendi'nin muhabbetlerinde bulunup onu dinleyerek, nasiplenmeye yönelik bir öğrenimdir. Bu dervişler halk arasında şu efendinin sevicisi, dervişi diye tanınır ve anılırlar². Bu dervişler halk arasında bağdaştırmacı bir kişiliği yansıtır. Efendiler olmadığı zaman da bu dervişler gerek kendi aralarında gerekse halkın içinde muhabbet etmeye insanları bilgi ve becerileri doğrultusunda yönlendirmeye özen gösterirler. Özellikle Alevi toplumu içinde kendilerini rahatlıkla Bektaşî olarak adlandırabilenler bu dervişler ve bunların ilişkide bulunduğu kişilerdir. Bunlara bağdaştırmacı dervişler ismini vermemizin sebebi ise bu dervişlerden biri olan Cuma Zeytünlülü³ ile yaptığımız görüşmede "*Bektaşî kur bağdaşı*" sözünü bağdaş otururken anlamında değil de bağdaşmayı sağlayabilmek anlamında yorumlaması ve Bektaşî'nin öncelikli işlevinin insan, toplum ve doğa arasındaki bağdaşmayı sağlamak olduğunu söylemesi sebebiyledir. Araştırmamızda da söz konusu dervişlerin çatışmadan uzak birleştirici, uzlaştırıcı, esnek tutumları özellikle dikkat çekicidir. Sertlik söz konusu dervişlik açısından kesinlikle tercih edilen bir yöntem değildir. Onun yerine ılımlı ve yumuşak sözlerin Tanrısal esini kalplerde canlandırabileceğine inanılır. Bu sebeptendir ki bu dervişlerin halk arasında çok özel ve güven verici bir pozisyonları vardır.

b- Dedegan kolu ve meczup kişi olarak derviş

Sonuncu tiplmemiz olan halk arasında yaşayıp yoksulluğu çilekeşliği benimsemiş dervişler ise meczup dervişliğe örnek olarak sunulabilir. Dedegan kolu, başka bir ifadeyle "Ocazade"ler; Anadolu'ya Hacı Bektaş Veli'den önce gelen, yerleşen ve Aleviliği soy anlayışına göre sürdüren liderlerin etkinliğindeki koldur diyebiliriz (Aktaş, 1999: 452; Yaman, 2006: 27). Bunlara örnek olarak: Baba Mansur, Hubyar Sultan, Üryan Hızır, Hıdır Abdal gibi yerel ocakları söylenebilir (Yaman, 2006: 196-197). Bunun yanında eski Türk kabile reislerinin Şah İsmail olayından sonra dede olarak seyit kabul edilerek, dini liderlere dönüştüğü iddiası da vardır (Ocak, 1999: 49). Dedelerin kökeni ne olursa olsun Alevi toplum üzerinde dini lider olarak etkinlikleri açıktır ve bilinen en etkili, yaygın ve benimsenmiş dini liderdir.

Söz konusu dervişler genelde "Dede"lerin hizmet bölgelerinde olan çoğunlukla meczup olarak görülen, ne zaman ne yapacağı kestirilemeyen, insanların gelen kabulleri dışında yaşayan, çoğunlukla bekâr olan dervişlerdir. Ali Cemalî⁴ ile ya-

2 Görüşme yaptığımız bölgede Amasya, Gümüşhacıköy, Çetmi köyünde Sefa Ulusoy'un sevicisi olarak bilinen Sadık Uyar (72), Süleyman Şaşmaz (75) örnek olarak verilebilir.

3 Amasya, Gümüşhacıköy, Kırca köyünde doğmuş ve halen Gümüşhacıköy'de yaşamakta olan Cuma Zeytünlülü (75), aynı zamanda "Dertli Garip" mahlası ile şiirler yazmaktadır.

4 Tunceli yöresinde Seyit Baba Mansur'un büyük oğlu Seyit Kasım'ın torunlarından olan Ali Cemalî (68) dede, aynı zamanda ismi ile şiirler yazmaktadır.

pılan görüşmede böyle dervişlerden söz açılmış ve bu dervişlerin halk arasında Deli-Veli olarak kabul edildiği belirtilmiş, aynı zamanda bu insanların muhabbet ehli oldukları, mağaralarda yaşadıkları ve insanların dayanamayacağı zor hayat şartlarında yaşadıklarından bahsedilmiştir. Bu dervişler yaşam tarzı olarak dünyadan büyük çoğunlukla kendilerini soyutlamış kişilerdir. Bu dervişlere insan üstü özellikler atfedildiği de çoğu zaman rahatlıkla görülebilir.

Bu derviş tiplmesi aslında eski Türk inançlarındaki Şamanlara çok benzemektedir. Özellikle Ahmet Yaşar Ocak'ın Barak baba hakkında bahsettikleri bu tip bir dervişliğin tarihteki izleri gibi görünmektedir (Ocak 2000: 196). Barak Baba'nın raks ederek tam vecde geldikten sonra çıkardığı hayvan sesleri, çılgın ve coşkulu hareketleri ile onun tam bir şamana benzetilebileceğini, bu kadar coşkulu raks edebilmek için, Şamanların ve Kalanderi, Haydari dervişlerinin kullanmaya alıştıkları esrar almış olabileceklerini, yine bu vecd hali esnasında sara nöbetine tutulmuş gibi hareketleri ve ağızdan çıkan anlamsız bir takım kelime ve cümleler söylediğini belirtip Şamanlarla dervişler arasındaki ilişkinin varlığını kanıtlamaya çalışmıştır.

Bu dervişlerin bilinen hiyerarşik bir yapısı yoktur. Birbirleri arasında neye göre olduğu bilinmeyen bir hiyerarşileri vardır ama genel anlamda bağımsız tiplerdir. Bunların arasında nefes söyleyen, dua eden, gezip muhabbet edenler olduğu gibi sessizliği erdem sayanlar da bulunmaktadır⁵. Bu dervişler tarikatın kullarına tabi değildir. Bu dervişlerin çoğunun metapsişik yeteneğe sahip olduğuna inanılır ve halk tarafından özel bir saygı gösterilir⁶. Bu dervişlerin sözleri önemsenir beddualarından kaçınılır ve duaları alınmaya çalışılır. Halk tarafından Tanrı dostu, Hızır olarak tabir edilirler. Virani'nin "*Harabat ehline Hor bakma zahir / Defineye malik viraneler var*" (Atalay, 1998: 5) dediği derviş tiplmesi bu tiplmedir. Söz konusu dervişler, Anadolu'da tarihin her döneminde olmuş ve kırsal kesim insanları tarafından hoş karşılanmışlardır.

c- Alevi Bektaşî bütününde eren veya gerçek olarak derviş

Yukarıda Alevi Bektaşî geleneği içinde üç tip olarak ayırdığımız dervişler hakkındaki tanımlamalar konunun anlaşılması için yapılmıştır. Gerçekte bu dervişlerin hepsi Alevi Bektaşî bütününde 'eren'- 'gerçek' olarak kabul edilen dervişlerdir. Başka bir ifadeyle söyleyecek olursak Alevi Bektaşîlikte hedef insan-ı kamil olmaktır, insan-ı kamilin halk arasındaki adı ise "eren" "gerçek" veya "derviş" tir. İrene Melikof, bu konuda Hacı Bektaş'ın bir derviş olduğunu ve Hacı Bektaş'ın

5 Amasya Gümüşhacıköy, Kırca köyünde 50 senedir Cem aşıklığı yapan Aşık Kara Hüseyin (Hüseyin Zeytüllü (75) Sefil Mehmet adlı bir dervişten bahseder; bu dervişin konuşmadığını ve kimsenin gözüne bakmadığını belirtip; çok güçlü (manevi yönden) bir zat olduğunu özellikle vurgular.

6 Amasya Gümüşhacıköy, Kırca köyünde Doğmuş olan Kerziban Zeytüllü (64) "biz dervişlerin ölü-yü diriltilebileceğine inanıyoz her şey onların elinde" demiştir.

Anadolu'ya 1230 yılına doğru, Harezmi'nin Moğollar tarafından fethedilmesinden sonra sığınacak bir yer arayan Harezmi şahlar ile birlikte gelmiş olduğunu söylemektedir (Melikof, 1999: 4). Dervişlik aslında ruhsal yaşam içindeki pratik olan en üst rütbedir. Dervişlikten sonra anlatılan rütbelere yolun kurumsallaşması ile gerçekleşmiştir. Bu sebeptendir ki Aleviler dervişlere özel bir önem verirler ve onları çoğu zaman Hz. Ali'nin Hacı Bektaş Veli'nin yerine koymuşlardır, onları Hızır olarak kabul etmişlerdir. Sonuç olarak bu dervişlere sırlara vakıf olma anlamında "eren", gerçek insan olup beşeri aşmış varlık anlamında da "gerçek" demişlerdir. Bu "gerçek tabiri hakkında Araştırmacı yazar Erdoğan Çınar (2005: 202); Alevilerin gerçeklerden başka güvenecek kimseleri yoktur. Alevi anneleri çocuklarına "gerçekler yardımcın olsun" diye dua ederler. Alevi inancı gerçeklerin kapısında başlar diyerek,

Erenler yoluna doğru gelersen,
Pir 'den hayır himmet alabilirsen,
Gerçekler dar'ına durabilirsen
Medet mürüvvet deyip Pir' e vardın mı?

Diye söylenen Virdi'nin dörtlüğüyle bu dediklerini kanıtlamaya çalışır.

Yukarıda belirttiğimiz derviş tiplerinin hepsi kendilerine doğru ruhsal bir yolculuğu hedeflemiş tiplerdir. Bu yolculuğun en alt kademesi dervişliktir. Aslında ruhsal yolculuk aynı zamanda makamsızlığa doğru yapılan bir yolculuk olduğu için en yüksek derecedeki kişi de derviştir⁷. Bu manada halk insanlara uyandırıcı bilgiler aktaran kişilere derviş demiş ve onlara gönüllerinde önemli bir makam vermiştir. Halka göre derviş Tanrı yolunda olan, Hakka yakın kimse-dir. Bu anlamıyla dervişler Alevi Bektaşiler arasında ruhsal olanın bire bir yaşadığı kişilerdir, bu anlamıyla Tanrısal tezahürün de kaynaklarıdır.

2- Dervişlerin, İşlev ve Özellikleri

Bir önceki bölümde kurumsal yapıları ve yaşam tarzları ile üç tipe ayırdığımız dervişler burada işlev ve özelliklerine göre tanımlanıp daha kapsamlı anlaşılması sağlanacaktır. Alevi Bektaşî geleneğinde dervişler ruhsal insan olarak işlevleri ve özelliklerine göre farklı farklı sınıflandırılabilir. Bunlar özetle; "Arif", "Sadık", Nefes söyleyen, "Şifa" yapan, "Keramet sahibi", "Balım Sultan Muhabbeti" yapan, "Bekâr-meczip" dervişler ve Derviş meşrepli "Dede"ler, "Baba"lar, "Âşık"lar olarak zikredilebilir. Dervişler söz konusu işlev ve özelliklerden sadece biri ile tanındığı gibi birkaç özelliğe birden sahip olup birden fazla özellikte tanınanlar da vardır.

⁷ Dervişliğin en yüksek makam olduğunu Amasya, Hamamözü, Yemişen Köyünden birkaç dervişe hizmet etmiş olan Âşık Abdullah Balcı (74) söylemektedir.

a- Arif dervişler, Sadık dervişler.

"Arif" dervişler; bilgili ve edepleri ile halk arasında örneklik teşkil eden dervişlerdir. Bunlar özellikle aile yaşantısının yüceliği ve toplum hayatındaki dengeliğe önem verirler. Genellikle bunlar Bektaşî olup "Babagan" ve "Çelebi" kolu dervişleridir. Çelebi kolu dervişleri Alevi toplum içinde aynı zamanda bağdaştırıcı özelliği ile liderlik görevi de yürüttüğü olur. Arifler yolun denetleyicisidirler⁸. Gerek tarikat işleyişinde gerekse hayatın işleyişindeki aksaklıklara ve geriliklere dair çözüm üretip yeni bilgileri uygulamaya koyarlar⁹. Arifler her söz ve eylemi bir anlamlılık içinde düşünürler ve onları yorumlamayı kendileri için bir görev sayarlar. Onun için gerek hayatta yapılan davranışlar hakkında gerekse ilişki biçimleri hakkında fikir ve yorumları vardır. Bir cemde arif varsa o kişi muhabbeti açmak soru sormak ve alçakgönüllülikle varsa yanlışlara işaret etmek durumundadır. Bu sebeple Derviş Cuma Zeytüllü "Ariflerin elinden dünya zarıman ağlar" demiştir.

"Sadık" dervişler; müşidine olan sadakatle onun kendisinden istediklerini yapmaya odaklanan dervişlerdir. Bu dervişler kendi istek ve beğenilerini tamamen ortadan kaldırıp kendisinde müşitlerini gerçekleştirmeyi hedefleyen dervişlerdir. Bunlar genelde müşitlerinin kamberi olarak hizmet ederler "Çelebiler" kolunda ve "Dedeğan" kolunda yaygındırlar. Sadıklık hakkında daha geniş ve anlamlı bilgiyi kendisi bir derviş olan Derviş Işık Ruhan'ın bir deyişinden almak mümkündür. Söz konusu deyiş şöyledir:

Sadık der sadığım sadık kalırsa
Sadık dostlarına sadık kalırmış
Sadık olup sadıklığın bilirse
Sadık bir ikrara döner gelirmiş

Gelir gider özü sadık olanlar
Yorulmaz cihanda sadık kalanlar
Çark gibidir milde sadık dönenler
Sadık dost uğrunda postu verirmiş

Verir canı dilden sadık ikrarı
Her nefes zikridir sadığın karı
Sadık olamazsam kılarım zarı
Sadık dostlar bir ikrarda ölmüş

8 Çorum, Osmancık'ın Güvenözü köyü doğumlu, A. İhsan Aktaş (70) ile yapılan görüşmedeki ifadesidir.

9 Amasya, Gümüşhacıköy, Kırca köyü doğumlu "Derviş Dertli Garip"le yapılan görüşmede, "Derviş Biçare" hakkında şöyle bir olay nakledilmiştir: "Biçare"nin köye gelmesine sevinen sevencileri onun için bir koç kurban etmek isteyince, "Biçare" "Çağamız(çocuklarımız) bugün cana kıymayın, kendinizi kurban edin yola" diye uyandı bulunmuş ve kurban kesmeyi gerçek anlamına kavuşturmuştur. Bu durumda bir bilgi değişikliği derviş aracılığı ile yapılmıştır.

Ölüdür bu yolda sadık bir kişi
 Sadık inkâr etmez yediği aşı
 Sadık bilir akan suların başı
 Sadık damla damla derya olurmuş

Derya olan sadık zerre kurulmaz
 Sadık dostlar hak yolunda yorulmaz
 "Işık Ruhan"¹⁰ sadık kopmaz kırılmaz
 Sadık uyusa da sadık yürürmüş

Burada aslında sadıklık anlatılırken ikrar vermiş bir sadığın aslında sadıklığına sadakatle yol üzerinde ne kadar anlamlı bir işlevi olduğu belirtilmiştir. Aslında bu dervişlerin genel tavrı sultanlık peşinde olmayışlarıdır. Yol içinde kendilerine düşen misyonu en iyi şekilde yapmak ile zaten alınabilecek payenin en üstte olanının alınabileceğini belirtmişlerdir¹¹.

b- Nefes söyleyen dervişler

Nefes söylemek zaten dervişçe bir iştir ve ruhsal tesirleri sözle iletmenin şeklidir. Söz konusu durum, eski Türk geleneklerinden gelen bir yöntem olmakla birlikte İslam'la birlikte dervişler ozanlık işlevinin İslam sonrası görünümüdür. Bu anlamı ile Müslüman ozan anlamında, başka bir ifade ile ozanın ruhsal bir kimliğe bürünmesi ile aşıklık kavramı ortaya çıkmıştır. *Aşık*, halk arasında, umumiyetle saz şairlerine verilen bir isimdir (Köprülü, 1999: 167-168). Bu anlamıyla halkın anlayışına göre bu derviş şairler Hak aşıkları'dır ve ilham kaynaklarının ilahi olduğuna inanılır. Öyleki İlhan Başgöz; derviş şairlerin kendi sözleri hakkında işaret ettiği "*Bende söyleyen dil Tanrı dilidir*" ifadesinin bu ilahiliğe kendilerinin de inandığını gösterdiğini söylemiştir (Başgöz, 1986: 31). Aşıklıkla dervişlik o kadar iç içe girmiştir ve anlam olarak birbirini çağrıştırır ki bazı Köroğlu varyantlarında, dervişlik, aşıklıkla aynileştirilmiştir (Bayat, 2003: 126-127). Bunun yanında bu inanç ve halkın bu şiiri hayatlarında kullanabilmesi çok önemlidir. Bu konuda Fikret Türkmen Halk şiirimizin kaybolmadan günümüze kadar gelmesinde Alevi Bektaşî şairlerinin büyük katkıları olduğunu açıkça belirtmiştir (Türkmen, 1999: 344-345).

Nefes söyleyen dervişler; bunların halk arasında nefes yazan ve söyleyen olarak özel bir yerleri vardır. Yukarda da belirttiğimiz gibi çoğunluğu eren olarak kabul edilir ve söyledikleri kelamın kutsal olduğuna inanılır. Bu kutsallık öyle bir kutsallıktır ki Amasya yöresinde bu şiirlere "kelam" "delil" gibi isimler verilmekte-

10 Amasya, Gümüşhacıköy, Kuzalan Köyü doğumlu Mehmet Ali Işık (1928-1995) mahlası Işık Ruhan.

11 Mehmet Ali Işık bir deyişinde; "Işık Ruhan eğil kulluğa eğil / Kul oldukça şahlık alır giderim" demıştır.

dir. "Kalam" "hak kelamı" anlamında iken "delil" ise "gerçeğe" delil anlamında kullanılmaktadır. Şiirler genelde muhabbet ortamlarında yarı vecd halinde söylenir bu coşkunluk verme ise alkollü içeceklerle sağlanır, hatta bu içkiye dem denerek kişinin belli bir kıvama getirildiği işaret edilir. Söz konusu ortamlarda dile gelen eserler o ortamda dervişin sevenleri tarafından kaydedilir. Bunlar bütün derviş tiplerinde vardır. Bir dervişin kendinden nefes okuması onun olgunluğu ve etkisi açısından çok önemlidir.

c- Şifa yapan, keramet sahibi dervişler

"Şifa" yapan, "Keramet sahibi" dervişler; metapsişik yetenekleri olduğuna fiziksel ve psikolojik sağaltım yaptıklarına inanılan dervişlerdir. Bunlar metapsişik yeteneklerinin Tanrı vergisi olduğunu belirtip bu yolda kullanacaklarının vurgusunu yapar ve dervişvari bir yaşam sürerler¹².

Söz konusu sağaltım teknikleri ile Şamanik ritüeller ve inançların benzerlikleri oldukça şaşırtıcıdır. Bu sebeptendir ki bir çok araştırmacı (Ocak, 2000: 123; Güngör, 1996: 245; Eliade, 1999: 440) Alevi Bektaşî erenleri ile şamanlar arasında benzerliklerin izini sürmüştür. Şamanların özellikleri ve kabiliyetleri Türklerin girdikleri dinlerle yeniden şekillenmiştir. Türklerin, Atalar kültü, Gök Tanrı inancı, Manihaizm, Budizm gibi dinlerin bir kısmında uygulayıcı olarak görülen kişilerdeki Şamanik kabiliyetler bu konuda çalışan kişilerin Şamanizm üzerine yoğunlaşmalarını sağlamıştır. Bu anlamıyla İslam'la Türklerin tanışması sonucu bu Şamanik kabiliyetler dervişlerde gözlenmiştir. Ahmet Yaşar Ocak, Alevi-Bektaşî Veliler olan Hacı Bektaş, Hacım Sultan, Abdal Musa ve diğerlerinin, Müslüman olmakla birlikte izleri bir türlü silinmemiş Şamanist geleneklerin hâkim olduğu bir çevreden çıkma Türkmen babaları olduğunu, bu motiflerde esas unsurun Şamanizm olduğunu görmenin pek tabii olduğunu belirtmektedir (Ocak, 2000: 123). Bununla birlikte İrene Melikof da yukarıdaki düşünceyi destekler bir biçimde Gezgin derviş, Kalender ya da abdalın, şamanın bütün dış çizgilerini taşıdığını; muska, çingirak, kuş teleklerinden başlığın, at simgesi değneğin, tasavvufta zikrin, Şamanlığın kendini aşma uygulamalarını andırıldığını belirterek; bu şeylerin aynı Şamanlarda olduğu gibi hastalıkları iyi edici amaçlarla yapıldığını, şaman geleneklerinin, yok olup gideceği yerde, halk sufiliği çerçevesi içinde yaşaya geldiğini, bu bilinç dışı kalıntıları anlamak için ilk dervişlere ve tarikatının kurucusu Hoca Ahmet Yesevi'ye dönmek gerektiğini söylemiştir (Melikof, 1998: 26).

Bu dervişler birçok inanan tarafından tıpkı Şamanların kabul edildiği gibi kutsal insan olarak kabul edilir ve halk bu motivasyonla dervişlerle ilişki kurar. Bu özellikleri vasıtasıyla bunlarla temas halinde olan halk ruhsallıkla temas halinde ol-

12 Amasya, Merzifon Diphacıköylü Yan Yatan Ali Derviş (1925-1990), yörede şifa yapması ile tanınmış bir dervıştır

duğuna inanır. Birçok fiziksel ve psikolojik sorununu söz konusu dervişler aracılığı ile çözmeye çalışır bu sebeptendir ki dervişler halka göre yeryüzünde ruhsallığın kaynağı veya yansıdığı yerdir. Özellikle meczup karakterli dervişler bu kategori içinde sayılabilir. Bunun yanında bazı nefes söyleyen dervişlerin de böyle metapsişik yetenekleri olduğuna inanılır.

d- Balım Sultan Muhabbeti yapan dervişler

“Balım Sultan Muhabbeti” yapan dervişler; söz konusu dervişlerin çoğunluğu Bektaşî terbiyesinden geçmiştir ve “dem” diye adlandırılan alkollü içkinin olduğu muhabbet sofralarında ruhsal bilgiyi aktarırlar. Balım Sultan muhabbeti dediğimiz sofrada yapılan bu muhabbette belirli kurallar vardır, sofranın dua ile başlaması, “dem”in hep birlikte alınması, nefeslerin izin alınarak söylenmesi, nefeslerin akabinde dua yapıp nefeslerin yorumlanmasına geçilmesi ve uygun yerlerde yöneticinin izni ile hep birlikte “dem”in alınması gibi birçok kural vardır. Bu sofralar oldukça kontrollü, bir o kadar da coşkulu sofralardır. Söz konusu sofralarda içki belli oranda derinleşme sağlamak için bir vasıta olarak kullanılır. Hatta bazı dervişlerin dediğine göre söz konusu sofrada kişinin mayasını meydana çıkarır¹³, onun için bu sofralarda oturmak ciddi nefis terbiyesinden geçmiş olmayı gerekli kılar.

Alevi Bektaşilerde içki içmek yasak değildir (Yıldız, 2004: 216-217; Üçer, 2005: 382). Hatta içki içmek miraç olayı içinde anlatılırken dini bir motif olarak kullanılır. Söz konusu sofralarda bazı metapsişik olayların yaşandığına inanılır. Sofradaki dervişin veya mistiğin yönlendirmesi ile kehanet, geçmiş bilme, telepatik iletişim gibi durumların yaşandığını görüşmelerimizde anlatan birçok derviş seveni olmuştur.¹⁴

Bahsettiğimiz muhabbetlerde hem yeni nefesler okunur hem de daha önce vücuda gelmiş nefesler okunur. Bu okunan nefesler çoğunlukla simgesel bir dil kullanılarak söylenmiştir. Bu simgesel dil, eserlerin çok katmanlı olarak anlaşılması ve yorumlanmasına imkân sağlar. Bu konuda Belkıs Temren sohbet - muhabbet ortamlarında tercih edilen nefeslerde kullanılan simgesel dil nedeniyle bir tür sohbet oluşmaya başladığını, buradaki simgesel kalıpların deşifre edilmesinin ise, “Katlı Anlatım” olanağını verdiğini belirtir (Temren, 2003: 189). Simgesel kalıplar kullanılarak yazılmış olan nefeslerde her simgesel kalıbın anlamlandırmasının ve yorumunun yapıldığını, zaten sohbetin temelinde de bu yorumların yer aldığını söyler. Yorumların anlamlarının kat kat açılıp, sohbe konu olduğu, sohbetlere katılanların öğretti bilgilerini çoğu kez bu yolla edindi-

13 Amasya, Gümüşhacıköy, Kuzalan Köyü doğumlu Mehmet Ali Işık (1928-1995) adlı derviş, şiir mahlası Işık Ruhan’dır.

14 Amasya Gümüşhacıköy’den Bani Kurban(75), Kerziban Zeytönlü (70) ile yapılan görüşmeler.

ğini, dolayısıyla Bektaşî eğitiminin en önemli araçlarından birinin nefesler olduğu, özellikle öğretinin temel prensiplerini konu alan muhabbet nefeslerinin çok önemli olduğunu vurgular.

Söz konusu muhabbetler yukarıda bahsettiğimiz bütün derviş tipleri arasında söz konusudur. Bu tarz muhabbet içinde paylaşım ve öğretinin aktarımı özel bir aktarım metodudur. İçki ortama belli bir yumuşaklık katsa da ciddi konular ve derin felsefi öğretilerin aktarıldığı muhabbet sofraları nevi şahsına mahsus çok özel bilgilenme mekânlarıdır.

e- Meczip, bekâr dervişler.

"Bekâr-meczip" dervişler; Bunlar Bektaşî tarikatı ile ilişkisi olmayan meczip dervişler ile "Babagan" kolunda "mücerret" derviş olarak tanınan evlenmemiş dervişlerdir. İkisinin ortak özelliği toplum dışı değere sahip olmasıdır. Ama yaşayış olarak çok farklıdır. Mücerret dervişler bekârlığı şuurlu bir yaşam biçimi olarak seçerken, meczip dervişlerin makul bir tercih olarak seçtikleri söylene-
mez.

Meczip tipteki dervişler kılık kıyafetine önem vermezler, hatta bazıları meczip olarak görünür ve halk arasında öyle bir hayat sürer. Genellikle kılık ve kıyafetlerine önem vermeyen dervişlerin üstleri başları toz toprak içinde, elbiseleri kirli, saç ve sakalları uzun ve bakımsızdır. Bir yoksulluk vardır ki dervişin gıdasıdır (Türkmen, 2005: 20). Bu dervişler iç yüzlerinin iyi olması için, dış yüzlerinin çirkin görünmesi gerektiğine inanırlar. Bazen da halkın tepkisini çeken bu tür görünümü, gerçek kişiliklerini gizlemenin bir aracı sayarlar. "*Harabat ehline hor bakma zahir, Defineye malik viraneler var*" diyen Virani böyle varlıkların aslında en kıymetli varlık olduğunu vurgularken halka bu yönde nasihat yoluyla dervişler hakkında bir bilgi vermektedir. Bu konuda Baki Öz yarı meczip fakirlerin her yerde görülebileceğini, Türklerin, tüm yarı meczip kimseleri Tanrı'ya daha yakın olduğuna inandıklarını söyleyerek bu tip meczip dervişlerin önemine vurgu yapar (Öz, 1997: 289). Bununla birlikte Halil İnancık (2004: 15) Otman Baba ile ilgili çalışmasında, İslam'da derviş tipleriyle ilgilenmiş olan Alman sosyoloğu Max Weber'in kavramlarını kullanarak, Otman Baba tipindeki meczip dervişleri, Tanrı'yı müşahade eden ermiş (contemptative) mistikler arasına koyduğunu ve bu, gibi dervişlerin duyularımıza hitap eden her çeşit empirik gözlemin ötesinde kâinatın esas zatı (Tanrısal) anlamını, vahdeti gözlemlediğini iddia eder; onun, günlük dünya yaşamının her türlü baskısına karşı kendine Tanrı'nın bağışladığı halleti sürekli bir yaşam yapmaya çabaladığını ve Tanrı 'nen aracısı olduğuna inandığını söyler (İnancık, 2004: 15). Ona göre cezbe, keşif hali "Tanrı'nın gerçek maksadını temsil etmiş olmanın bilincini en belirgin biçimde" ifade ettiğini belirtir. Ona göre derviş kâinatın tüm görünüşü içinde merkezi bir duruma, gelmiş ve dünya üzerinde bütünleştirilen bir etki yapmış olan mistik hakikatlere ermiştir. " Bu tip dervişlere, Weber'in "mystagogue", "devrimci mistik" dediği bir der-

viş tipi olarak bahseder. Velâyetname’de sadakatle çizilen Otman Babanın, tam da böyle bir derviş tipi olduğunu, sürekli cezbe halinde bir meczubu canlandığı tespiti yapar.

Diğer bekâr dervişler ise mücerret dervişler olup Bektaşiliğin “Babagan kolu” dervişleridir. Söz konusu dervişler mücerret küpesi takarlar ve hiç evlenmezler. Böyle bir yolu seçmelerinin sebebi Hacı Bektaş Veli’nin de evlenmemiş mücerret bir derviş olduğuna dair inançlarıdır. Onlara göre “dünya çirkine batmamak gerekir” temiz değerleri ancak temiz kalarak korumak mümkündür, onun için olabildiğince dünyasal nimetlerden el etek çekilmelidir diye düşünürler. Mücerret dervişler diğer Bektaşî dervişler arasında çok farklı bir yerdedir. “Babagan kolu”nda çok saygın bir konumda iken “Çelebiler kolu”na ise en çok eleştirilen konumdadır.

f- Derviş meşrepli dedeler, babalar, âşıklar.

Dervişlik, makalemizin başında da belirttiğimiz gibi, tarikat içinde bir makama karşılık gelebildiği gibi bir hal ve yaşam biçimine de karşılık gelmektedir. İşte bu halle ilgili olan durum, tarikat içinde başka görevi olanlarda da görüldüğü zaman bu kişiler derviş meşrep özellikler sergilemiş olur ve bir bakıma derviş olurlar. Başka bir ifade ile dervişlik aslında ruhsal insanın bir görünümüdür. Bir tarikat içindeki insanın hedefi de yaşamda ruhsallığı deneyimlemek olduğu için kişi ruhsal yönden geliştikçe dervişçe özellikler göstermeye başlayacaktır, sonuçta tarikatın farklı görevlerinde olsa da kişinin etkisi yol içinde yol aldıkça gelişecek ve derviş özellikleri gösterecektir. Bu anlamıyla birçok dede yol içinde olgunlaştıkça derviş özellikleri gösterip, ermiş olarak kabul edilecektir. Bununla birlikte “âşık”lar ve “baba”lar da böyle bir sonuçla karşılaşabileceklerdir.

Tarikat içinde bir görevi varken derviş olan bazı görevliler tarikat içindeki, görevini çoğu zaman bırakmıştır, Örneğin; Amasya yöresinde Dede Kul Fakır¹⁵, dedelik yapmamıştır, Yine Dede Yan Yatan Ali¹⁶, dervişlik yapmış dedelik yapmamıştır. Bunun yanında Aşık Cuma Zeytünlü¹⁷ aşıklık yapmamış muhabbetlere yönelmiştir. Bunun gibi bir çok derviş sayılabilir. Bunlar yolun kendilerinden beledikleri işleri yaparlar bunun yanında yol içinde ruhsal bir insan olarak yaşama ya odaklanıp dervişlik yaparlar. Bu dervişçe özelliklerinden dolayı “eren” “gerçek” sıfatları ile anılmaya başlarlar. Bu kimlikleri kurumsal kimliklerinin önüne geçmeye başlar. “Eren” “Gerçek” sıfatları aldıktan sonra kendilerine özgü yol ve

¹⁵ Merzifon’un Kireymir köyünde yaşamış, Piri baba evlatlarından bir dede iken Kul Fakır mahlası ile şiirler yazmış bir dervıştır.

¹⁶ Merzifon’un Diphacı köyünde yaşamış olan Rumi hoca evlatlarından bir dede iken Yan yatan derviş olarak tanınmış ve öyle yaşamıştır.

¹⁷ Gümüşhacıköy’ün Kırca köyünde âşıklık yaparken, dervişliğe merak salmış ve Dertli Garip mahlasıyla şiirler yazmış daha sonra tarikatlara katılmamıştır.

yöntemlerle insanlara ruhsal bilgi aktarırlar. Bu konuda Kul Fakır'ın eğitici işlevine bir örnek vermek açıklayıcı olacaktır; Kul Fakır Kurtuluş savaşı sırasında Mustafa Kemal'i Mehdi olarak görmüş, deyişlerinde onu övmüş ve geleceğini kehanet yapar gibi müjdelemiştir;

"Batın tarafından gelir haberler
Mehdi çıkıp oynayacak teberler
Okundu fermanlar duymadı kerler
Âşıklar müjdeler satmak isterler" (Aktaş-Yücel, 1991: 64)

Diyerek kurtuluş savaşına halkı hazırlamıştır. Onun bir ermiş olduğuna inanan halk onun telkinlerinden zerrece şüpheye kapılmamış ve can siper hane mücadele etmiştir. Söz konusu bu dervişler özellikle Amasya, Çorum yöresinde çok etkili olmuşlardır. Bunların Ocakzade olmaları tabii bu etkinin daha da kuvvetli olmasına imkân sağlamıştır.

g- Gezici dervişler.

Halkın tanıdığı dervişlerin en önemli özelliklerinden biri de gezgin olmalarıdır. Tasavvufi eserlerde sefere çıkma ve seyahat etmenin önemi üzerinde durulmuştur. Tekke ve zâviyeler, mescitler, imarethâneler, harabe ve viraneler, hatta mağaralar gezgin dervişlerin konakladıkları ve geceledikleri yerler olmuştur. Bazı dervişler kendi iç dünyalarındaki farklı gelişim zamanlarında yola çıkmayı tercih etmişlerdir. Bazıları tasavvuf yoluna girdiklerinde; bazıları da olgunluk döneminde sefere çıkmışlardır. Seferin amacı çile çekmek, nefsi zorluklara alıştırmak, eğitmek, bilgili ve hal ehli kişilerle görüşüp kendilerinden faydalanmak, değişik şeyler görüp ibret almaktır. Esasen dervişlik genel anlamda, maddî âlemden ruhî âleme doğru yapılan mânevî bir seferden ibarettir. Bu sebeple gezginlik dervişliğin asıl anlamına ters düşmez; çünkü esasında terk ve arama vardır. Nejat Birdoğan, dervişleri gezgin ve yerleşik olarak ikiye ayırmaktadır (Birdoğan 1995: 43). Gezgin dervişler daha çok bir yere bağlanmadan arayan ve ararken bulunduğu insanlarda iyi insana dair deneyimler yaşayan dervişler, yerleşik dervişler ise yerleşip yurt tutan, köy kuran, yaşamayı öğreten dervişlerdir diye belirtir.

3- Ruhsallığın Taşındığı Ana Kanal Olarak Dervişler.

Alevi Bektaşî geleneğinde dervişler ruhsal yaşam deneyimini gerçekleştiren kişilerdir. Bu anlamıyla insanlara belirli kuralları tavsiye eden kurumsal yapılardan daha tesirli ve inandırıcıdır. Söz konusu gelenekte yol üzerinde derinleşme sağlandıkça çoğunlukla kişilerin yolları dervişlere veya derviş meşrepli önderlere çıkar. Onlarda kişiye ihtiyacı yönünde veya kendi bildikleri şekilde bilgi ve deneyim aktarırlar. Burada ruhsallıktan ne kastettiğimizden bahsetmek faydalı olacaktır. Ruhsallık kavramını açıklarken Stanislav Grof'un kavramsallaştırmasından faydalanmak yerinde olacaktır. Grof, ruhsallığın, gerçekliğin olağandışı boyutlarının doğrudan deneyimine dayandığını ve özel bir yere ya da ilahilikle iletişimi sağlayacak resmi olarak atanmış bir kişiye ihtiyaç duymadığını belirtir

(Grof, 2000: 253). Ruhsallığın bireyle kozmos arasında özel bir ilişkiyi içerdiği tespitini yaparak, özünde kişisel ve özel bir ilişki olduğunu söyler. Bu anlamıyla mistiklerin inançlarının deneyime dayalı olduğunu, kilise ya da tapınaklara ihtiyaç duymadıklarını, kendi ilahilikleri de dâhil olmak üzere gerçekliğin kutsal boyutlarını deneyimledikleri çevrenin, kendi bedenleri ve doğa olduğunu, ihtiyaç duydukları yardımı ve desteği resmi papazlardan değil, kendileriyle aynı arayışta olan insan gruplarından veya içsel yolculukta kendilerinden daha ileride bulunan öğretmenlerden aldıklarını belirtir. Dervişlerde Grof'un belirttiği mistiklerle benzer özellikler taşır. Bu anlamıyla dervişler de mistikler gibi insanlarla daha doğrudan ilişkiye girebilir kendi bilgileri deneyim kaynaklı olduğu için, anlattıkları bilgiler karşındaki için daha anlamlı ve gerçek olabilir. Aslında gerçeklik denilen şey de tam bu noktadadır. Hamasi şeyler ve spekülatif teorilerle dervişler uğraşmaz, dervişler bizzat hayatın gerçeği ile uğraşır. Dervişe göre ruh deneyimlenebilecek bir gerçekliktir¹⁸. İnsanın anlayış ve kavrayış düzeyi arttıkça farkında olduğu gerçeklik düzeyi de farklılaşacaktır

Dervişlerin Alevi Bektaşî geleneğinin temel düsturlarından olan dört kapı öğretisinin işleyişinde önemli fonksiyonları vardır. Çünkü dervişler söz konusu kapıların birbiri ile olan bağlarını iyi bilir ve farklı anlayıştaki kişilerin birbirleri ile bağdaşmasına yardımcı olur. Bu anlamıyla kapılar arası bağları bağlayan kişiler de derviş meşrepli kişilerdir. Buna bir örnek verirsek daha açıklayıcı olur. Bilindiği üzere Hacı Bektaş tekkesinde bir kazan vardır ve bu kazanda 12 öküzün piştiği söylenir, bu kazan önemli bir semboldür ve her anlayış düzeyinde bir anlama karşılık gelir. Şeriat kapısındaki bir kişiye göre 12 tane öküz kurban edilmiş ve bir kazanda pişirilip insanlara yedirilmiştir, ona göre bu bir mucizedir çünkü 12 öküz bir kazana sığmaz ama Allahın hikmeti ile bu mucize gerçekleşmiş, bu da Allahın yüceliğine bir delildir. Tarikat kapısındaki bir insana göre ise yine 12 kurban kesilip bir kazana pirin himmeti ve gücü vasıtasıyla girmiştir. Bu da pirin manevi gücünün yüksekliğini gösterir ve yola bağlı olmanın gerekliliği vurgulanır. Marifet kapısındaki bir insana göre ise 12 öküz bir kazana sığmasının bir anlamı olması gerekir ve bu anlam ne olabilir diye düşünür. Buradan arifin yardımıyla şu yorum yapılabilir; olmayacak denilen şeyler olabilir ve birlikte olamayacak şeyler birbiri ile aynı yerde gelişebilir, ama bu gelişme için önce kurban olmak gerçeğe teslim olmak gerekir. Gerçeğin yol göstermesi ile pişme gerçekleşir ve kişi olgunlaşır. Hakikat kapısındaki insana göre ise durum tamamen farklıdır, hakikat gerçeğin bilebileceği bir şeydir ve dilerse açıklar bu olayda söyle bir gerçeklik söylenebilir. 12 rakamı vücuttaki 12 deliğe karşılık gelir, kurban olacak yerlerimiz bu vücuda dışarıdan alınan şeylerin terbiye edilmesidir. Kara kazan vücuttur. İnsan şuurunda olursa hayatın içinde karşımıza gelen her şey bi-

18 Osmançık'ın Güvenözü köyü doğumlu, Kendisini Çağdaş derviş olarak tanımlayan A. İhsan Aktaş (70) ile yapılan görüşmedeki ifadesidir.

zi uyandırıcı niteliktedir. Başka bir ifade ile dışımızdan aldığımız uyarıları içimizde pişirir ve pişirmemiz gerektiğini düşünürsek bizden hakikat lokması çıkar, onun için kazanımıza sahip olmalı ve iç dengemizi korumalıyız. Buna bir hakikat yorumu da kendisini "Çağdaş Derviş" olarak tanımlayan A. İhsan Aktaş tarafından şöyle yapılmıştır. Vücut kazanını aşkla, sevgiyle, inançla kaynatırsan, pişirdiğin her şey leziz olur. Yani, gözlerin iyi görür, kulakların iyi duyar, ağzın iyi tat alır, ağzında dilin iyi tat alır, dokunma hissetme duygun gelişir. Böyle olunca da insan iken, insan-ı kâmil olursun (Aktaş, 2006: 60). Böyle bir yorumlamaya bir örnek daha verecek olursak: Şeriat: İstemek Tarikat: İstenilen yolda yürümek. Marifet: Hakk'a ulaşmak Hakikat: Hak ile bir olmak, sevişmek (Aktaş-Yücel, 1991: 181-182). Görüldüğü üzere bu yorumlar tamamen birbirinden farklı zihniyet durumlarına işaret eder. İşte dervişler bu olası yorumların hepsine açıktır, kendi sezgileri doğrultusunda karşıdakinin ihtiyacı ve anlayışına göre bu yorumlama işinde yardımcı olur.

Alevi Bektaşî tarikatının yürütülmesi dini liderler olan "Dede", "Efendi" veya "Baba"nın sorumluluğundadır. Bu uygulamanın başarısı ise söz konusu liderlerin derviş mesrepliliklerine bağlıdır. Başka bir ifade ile dervişlik bütün makamların iptal edildiği aynı zamanda kişinin tamamen yola teslim olduğu bir makamdır. Bu anlamıyla dervişlik aslında yol içinde hem amaca odaklanmayı kolaylaştırır hem de "bende böyleyim" tarzında benlik oluşturulmasına engel olur. Zaten liderde derviş vari bir özellik yoksa orada büyük olasılıkla kibir hâkim olmuştur, söz konusu ortamın ruhsallığı da o derecede olur.

Yukarıdaki belirlemeler ışığında şunları söyleyebiliriz; Biz ne kadar kurumsal olan ve olmayan arasındaki ayrım ve hallerine göre dervişleri üç ana gruba ayırsak da, dervişler işlev ve özelliklerine göre daha karmaşık bir yapı arz etmektedirler. Bu karmaşık yapıya rağmen dervişleri ruhsallık ve ruhsallığın ana çatısı altında toplamak daha kolaydır. Başta da belirttiğimiz gibi, bu kişiler derviş olarak adlandırılmanın yanı sıra "Gerçek", "Ermiş" veya "Eren" olarak da adlandırılmaktadır. Bu sunumda "Eren" anlayışının farklı bir okuması olarak, Dervişlik bağlamında belirlemeler yapılmıştır. Bu belirlemeleri yapmamızın sebebi Alevi Bektaşî geleneğinin mistik yönünün ancak dervişler aracılığı ile anlaşılabilmesine dair kanaatimizdir.

Dervişliği yukarıdaki anlamıyla toparlayacak olursak; Dervişler bir kalıba konmaz, onların kalıbı ruhtur. Dervişler Kendilerini gizlerler, yaptıkları işi ve hizmeti açık etmezler, bildirmezler, sırlarlar. Dervişler sadece kendi mensubu olduğu grupla değil her kesimle ilişki içindedir. Dervişler "tarikat", "marifet" arası dengeyi gözetir, uyarılarda bulunur. Dervişlerin net bir biçimde tariflenebilecek bir makamları yoktur, kendi söylediği deyişlerinde nasihat unsuru yoğundur, deyişlerinde ruhsal bir yaşam telkin edilir. Bu sebeplerden dolayı dervişler Alevi Bektaşî geleneğinde ruhsallığın taşındığı ana kanaldır.

KAYNAKLAR

- AKTAŞ, A. İhsan. (2006). Anadolu'yu Kucaklayan Ozan Mahzuni Şerif. 5. Baskı. Ankara.
- AKTAŞ, A. İhsan-YÜCEL, Sabri. (1991). Anadolu'da Bir Duru Kaynak Aşık Kul Fakır. Dizgi Baskı. İstanbul.
- AKTAŞ, Ali. (1999). Kent Ortamında Alevilerin Kendilerini Tanımlama Biçimleri ve İnanç Ritüellerini Uygulama Şıklıklarının Sosyolojik Açısından Değerlendirilmesi. I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu bildirileri. 22-24 Ekim 1998. Ankara.
- ATALAY, A. Ali. (1998). Virani Divanı ve Risalesi. Can Yayınları. İstanbul.
- AVCI, A. Haydar. (2003). Yeni Belge ve Bilgiler Işığında Pir Sultan Abdal. E Yayınları. İstanbul.
- BARKAN, Ö. Lütfi. (1942). "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler". Vakıflar Dergisi, II.
- BAŞGÖZ, İlhan. (1986). Folklor Yazıları. Adam Yayınları. İstanbul.
- BAYAT, Fuzuli. (2003). Şamandan Âşık'a Alp'ten Eren'e, Köroğlu. Akçağ Yay. Ankara.
- BİRDOĞAN, Nejat. (1995). Anadolu ve Balkanlar'da Alevi Yerleşmesi Ocaklar – Dedeler-Soyağaçları. Mozaik yayınları. İstanbul.
- ÇAMUROĞLU, Reha. (1999). Tarih Heterodoksi ve Babailer. Om Yay. 3. Baskı. İstanbul.
- ÇINAR, Erdoğan. (2005). Aleviliğin Gizli Tarihi. Çivi Yazıları Yay. 5. baskı. İstanbul.
- DE JONG, Frederick. (2005). Bektaşilik ve Resim Sanatında Sembolizm ve Temalar Üzerinde Bir İnceleme. Tarihten Teolojiye İslam İnançlarında Hz. Ali. Hazırlayan: Ahmet Yaşar Ocak. Türk Tarih Kurumu Yayınları. XXX. Dizi-Sayı 4. Ankara.
- ELİADE, Mircea. (1999). Şamanizm. Çev: İsmet Birkan. İmge Kitabevi Yayınları. Ankara.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki. (1969). 100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar. Gerçek Yayınevi. İstanbul.
- GROF, Stanislav. (2000). İnsan Şuurunun Yeniden Keşfi Kozmik Oyun. Çev: Levent Kartal. Ege Meta Yayınları. İzmir.
- GÜNGÖR, Harun. (1996). Türk Alevî-Bektaşî İnanışlarında Şamanlığın İzleri. Erdem Özel Sayı 8(22): 237-249.
- İNANCIK, Halil. (2004). Oğman Baba ve Fatih Sultan Mehmet. Doğu Batı Dergisi. 7(26) İslâm Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı. C. 9
- KÖPRÜLÜ, Fuad. (1999). Edebiyat Araştırmaları. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.
- MELIKOF, Irene. (1998). Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe. Çev: Turan Alptekin, Cumhuriyet Kitabevi. İstanbul.
- MELIKOF, Irene. (1999). Bektaşilik, Kızılbaşlık: Tarihsel Bölünme ve Sonuçları. Çev: B. Kurt Torun-Hayati Torun. Alevi Kimliği. Editörler: T. Olsson- E. Özdalga- C. Raudvere. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul.
- OCAK, A. Yaşar. (1999). Türkler, Türkiye ve İslam. İletişim Yayınları. İstanbul.
- OCAK, A. Yaşar. (2000). Babailer İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü. Dergâh Yayınları. Üçüncü Baskı. İstanbul.

- OĞUZ, M. Öcal. (2000). Türk Dünyası Halkbiliminde Yöntem Sorunları. Akçağ Yayınları. Ankara.
- ÖZ, Baki. (1997). Alevilikle İlgili Osmanlı Belgeleri. Can Yayınları. 3. Basım. İstanbul.
- SHANKLAND, David. (1999). "Antropoloji ve Etnisite: Yeni Alevi Hareketinde Etnografyanın Yeri". Çev: B. Kurt Torun-Hayati Torun. Alevi Kimliği. Editörler: T. Olsson- E. Özdoğan- C. Raudvere. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul.
- TEMREN, Belkis. (2003). Bektaşî ve Alevi Kültüründe Nefesler ve İşlevleri, E yayınları, 1 sayı. İstanbul.
- Türkçe Sözlük. (1998). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Türk Dil Kurumu Sözlüğü, 1. cilt. 9. Baskı. Ankara.
- TÜRKMEN, Erkan. (2005). Şems-i Tebrizi'nin Öğretileri. Konya.
- TÜRKMEN, Fikret. (1999). Yazılı Kaynaklardaki (Cönklerdeki) Bektaşî Şairlerinin Şiirlerinde Görülen Yeni Şekiller. I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu bildirileri. 22-24 Ekim 1998. Ankara.
- ÜÇER, Cenksu. (2005). Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik. Ankara Okulu Yay. Ankara.
- YAMAN, Ali. (2006). Orta Asya'dan Anadolu'ya Yesevilik, Alevilik, Bektaşîlik. Elips Yayınları. İstanbul.
- YILDIZ, Harun. (2004). Anadolu Aleviliği: Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme. Araştırma Yayınları. Ankara.